

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษา การเคลื่อนไหวทางการเมือง ของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในจังหวัดน่านต่อโครงการโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสามีวัตถุประสงค์ของการศึกษาดังนี้

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่นำไปสู่การเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในจังหวัดน่าน ต่อโครงการโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสา
2. เพื่อศึกษาถึงรูปแบบและแนวทางการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในจังหวัดน่านต่อโครงการโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสา รวมทั้งการตอบโต้จากกลุ่มเป้าหมายและสิ่งแวดล้อมต่างๆ และผลที่ตามมาของโครงการโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสา

สำหรับระเบียบวิธีวิจัย (Research Methodology) ได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยทำการรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) กับประชากรกลุ่มเป้าหมาย ที่ได้จากการสุ่มตัวอย่าง แล้วนำมาอภิปรายตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ได้ตั้งเอาไว้ ซึ่งสามารถสรุปผลการศึกษา อภิปรายผลการศึกษา ข้อเสนอแนะและแนวทางแก้ไข ดังนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.1.1 ปัจจัยที่นำไปสู่การเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในจังหวัดน่าน ต่อ โครงการโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสา

5.1.1.1 จุดเริ่มต้นต่อโครงการโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสา

โครงการเหมืองแร่หงสา มีการสำรวจมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 และเริ่มเข้าก่อตั้งบริษัทในพื้นที่ปี พ.ศ. 2545 โครงการประกอบด้วยสองส่วน ส่วนแรก การทำเหมืองแร่เพื่อป้อนลิกไนต์ให้โรงไฟฟ้า ส่วนที่สอง โรงไฟฟ้าถ่านหิน รัฐบาลลาวได้เซ็นสัญญาสัมปทานสำหรับการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานกับบริษัทหงสาเพาเวอร์เมื่อสิ้นปีที่ผ่านมา เป็นมูลค่า 847 ล้านดอลลาร์

โรงไฟฟ้าพลังความร้อนหงสา เป็นโรงงานผลิตกระแสไฟฟ้าโดยใช้ถ่านหิน ลิกไนต์เป็นเชื้อเพลิงหลัก ตั้งอยู่ที่เมืองหงสา แขวงไชยบุรี ประเทศลาว มีขนาดกำลังการผลิตติดตั้งประมาณ 1,878 เมกะวัตต์ โดยจะผลิตไฟฟ้าเพื่อขายให้แก่ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เป็นหลัก โครงการเหมืองถ่านหินและโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสา แขวงไชยบุรี ประเทศลาววางแผนว่าจะก่อสร้างให้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2557 เพื่อรองรับไฟฟ้าที่ผลิตได้จากโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสาส่งเข้าสู่ระบบไฟฟ้าของไทยในปี พ.ศ. 2558

5.1.1.2 สาเหตุที่ไทยต้องรับซื้อไฟฟ้าจากโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสา

เนื่องมาจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ทำให้ความต้องการใช้ไฟฟ้าเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุก ๆ ปี กระทรวงพลังงานและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยมีภารกิจสำคัญในการจัดหาแหล่งผลิตไฟฟ้าเพื่อรองรับความต้องการใช้ไฟฟ้าให้เพียงพอและมั่นคง โดยมีอัตราค่าไฟฟ้าที่เหมาะสม และมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ตามแผนพัฒนากำลังผลิตไฟฟ้าของประเทศ หรือ PDP (Power Development Plan) ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 3 (2555-2573) มีโครงการที่ต้องเริ่มเข้าระบบในปี 2558 แล้วคือ โรงไฟฟ้าหงสา ใช้ถ่านหินลิกไนต์เป็นเชื้อเพลิง กำลังผลิตติดตั้ง 1,878 เมกะวัตต์ จะส่งไฟฟ้าเข้ามารองรับความต้องการใช้ในประเทศไทยประมาณ 1,600 เมกะวัตต์ ในอัตราค่าไฟฟ้าไม่ถึง 2 บาท/หน่วย และรองรับการใช้ใน สปป.ลาวประมาณ 200 เมกะวัตต์ เท่านั้น

5.1.1.3 ปัจจัยภายในที่นำไปสู่การเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในจังหวัดน่าน ต่อ โครงการโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสาได้แก่

ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน สามารถสรุปได้ว่า ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมเลย แต่ได้รับผลกระทบ คือ มลพิษทางอากาศซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสุขภาพอย่างหนักหน่วงในระยะยาว อีกทั้งการวางแผนแนวสายส่งตัดผ่านพื้นที่ป่าต้นน้ำในเขตป่าอนุรักษ์ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อด้านทรัพยากรน้ำ เหมืองและโรงไฟฟ้าถ่านหินลิกไนต์หงสา ทำให้ชาวบ้านรับรู้ข้อมูลอย่างไม่รอบด้าน และไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลสำคัญได้โดยเฉพาะประเด็นผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมข้ามพรมแดน

ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม สามารถสรุปได้ว่า สภาพแวดล้อมของโรงไฟฟ้าพลังความร้อนหงสาลิกไนต์ เป็นโรงงานผลิตกระแสไฟฟ้าโดยใช้ถ่านหินลิกไนต์เป็นเชื้อเพลิงหลัก ตั้งอยู่ที่เมืองหงสา แขวงไชยบุรี ผลิตไฟฟ้าเพื่อขายให้แก่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เพื่อจ่ายไฟให้คนไทย พื้นที่เหมืองมีลักษณะเป็นป่า มีชุมชนที่จะต้องโยกย้าย จำนวน 6 หมู่บ้าน 400 หลังคาเรือน และบริเวณพื้นที่ตำบลคูใต้ เป็นบริเวณที่มีการให้กระแสไฟฟ้าพาดผ่าน ซึ่งเป็นเขตป่าอนุรักษ์ และพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน โดยมีการทำการปักหมุด ปักเสาไม้ มีการถางหัก ตัด กิ่งไม้ พืชผลของชาวบ้าน และป้ายสีตามต้นไม้ ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สินของชาวบ้าน

ปัจจัยด้านการเมืองและสังคม สามารถสรุปได้ว่า ด้านสังคมและการเมือง พบว่ามีผลกระทบด้านสุขภาพ รวมถึงการออกใบอนุญาตการสร้างโรงไฟฟ้าเป็นการละเมิดสิทธิตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 67 และมาตรา 287 จากการที่ การไฟฟ้า ไม่ให้ชาวบ้านในท้องถิ่นมีส่วนร่วม

ร่วมในการตัดสินใจและตัดสินใจโดยไม่ได้แจ้งข้อมูลรายละเอียดโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าฯ ให้แก่ชาวบ้านทราบก่อน ทำให้ความสัมพันธ์ของรัฐกับประชาชนไม่สอดคล้องกัน

ฝ่ายต่อต้าน สามารถสรุปได้ว่า กลุ่มต่อต้าน คือ กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างโรงไฟฟ้า

การระดมเครือข่ายและการก่อตั้งกลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สามารถสรุปได้ว่า ได้มีการระดมเครือข่ายโดยมี เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามวิถีคนน่าน ภายใต้เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหมู่บ้าน จังหวัดน่าน ที่ได้รับผลกระทบจากโรงไฟฟ้าถ่านหินและสายส่งไฟฟ้าแรงสูงต่อต้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ

5.1.2 รูปแบบและแนวทางการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน สามารถสรุปได้ว่า มีรูปแบบและแนวทางการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มชาวบ้านจากตำบลสองแคว และ อำเภอชนแดน จังหวัดน่าน ได้แสดงรูปแบบและแนวทางการเคลื่อนไหวทางการเมือง คือ

1. จัดประชุมเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2554 เพื่อหารือกรณีการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยออกหนังสือเวนคืนที่ดินเพื่อโครงการแนวสายส่งไฟฟ้าจากเหมืองหงสา แขวงเวียงจันทน์ ประเทศลาวเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2554
2. กลุ่มชาวบ้านได้ยื่นหนังสืออุทธรณ์ เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2555 ต่อคณะกรรมการกำกับกิจการพลังงาน (กกพ.)
3. ทางชุมชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐตามโครงการดังกล่าว ได้ร้องเรียนไปยังคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม.)
4. ขบวนการประชาชนชาวน่าน ที่ออกมาต่อต้านแนวสายส่งไฟฟ้าแรงสูงจากโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสาพาดผ่านที่ทำกินของประชาชนพื้นที่จังหวัดน่าน ใน 4 อำเภอ จำนวนเนื้อที่ 1,800 แปลง ระยะทางยาว 270 กิโลเมตร ด้วยความหวังเกรงว่าแนวสายส่งดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสุขภาพและมลภาวะเป็นพิษต่อสิ่งแวดล้อม
5. แนวทางการเคลื่อนไหวโดยการเข้าร่วมโดยให้ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นได้อย่างเปิดเผย โปร่งใส สามารถกำหนดอนาคตและร่วมตัดสินใจในการวางแผนพัฒนาบ้านเมือง ประเทศชาติ โดยประชาชน มีการรวมตัวต่อต้าน ระดมความคิด ประชุมกัน เพื่อเรียกร้องสิทธิในความเป็นประชาธิปไตยคืนมา เนื่องจากก่อนหน้านี้ไม่ได้รับทราบข้อมูลของโครงการดังกล่าว
6. เครือข่ายพิทักษ์สิ่งแวดล้อมตามวิถีคนน่าน มีการจัดตั้งขบวนการประชาชน (mob) ประท้วง กกพ. หลังไม่มีความชัดเจน ที่โครงการของ กกพ.จะส่งผลกระทบต่อประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณ

ใน 4 อำเภอ และมีแปลงที่ดินของชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากแนวสายส่งไฟฟ้าแรงสูงพาดผ่าน รวมทั้งสิ้น 1,800 แปลง

5.1.3 ปัญหา และอุปสรรค

ด้านรัฐบาล สามารถสรุปได้ดังนี้

1. การขาดการให้ข้อมูลแก่ประชาชนให้เข้าใจอย่างแท้จริงว่าระบบของโรงไฟฟ้าเป็นอย่างไร และภาครัฐเพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องของประชาชนในการก่อสร้างโครงการนี้ ถึงแม้จะมีกลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวออกมาต่อต้าน แต่โครงการก็ยังดำเนินการต่อไปโดยไม่สนใจต่อข้อเรียกร้องของประชาชน และการไฟฟ้าก็ไม่ออกมาตอบข้อซักถามของประชาชน อีกด้วย

2. การรับซื้อไฟฟ้าของ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตที่ได้จากการเผาถ่านหินลิกไนต์ในโรงไฟฟ้าพลังงานความร้อนหงสา ประชาชนและสาธารณชนไม่ได้รับรู้รายละเอียดเกี่ยวกับสัญญา ไม่มีการเปิดเผยข้อมูลเพื่อและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการลงนามสัญญาในโครงการนี้เลย

3. แนวโน้มผลกระทบของโครงการฯ มีความซับซ้อนในอนาคต

4. หน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมของไทย เข้าไปตรวจสอบและติดตามการก่อสร้างโรงไฟฟ้าลำบาก เพราะทุกขั้นตอนเกิดขึ้นฝั่งลาว ทั้งเรื่องการใช้กฎหมายและการคัดค้านจึงทำได้ค่อนข้างยากสิ่งที่น่ากังวลคือหากใช้ต้นทุนต่ำจะก่อมลพิษสูง

ด้านประชาชน สามารถสรุปได้ดังนี้

ปัญหาและอุปสรรค ด้านประชาชนมาจากสาธารณชนส่วนใหญ่ไม่ให้ความสนใจ เพราะมองว่าเป็นเรื่องไกลตัว ผู้ที่ออกมาเคลื่อนไหวส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากแนวสายส่งไฟฟ้าและประชาชนจังหวัดน่านบางส่วนที่มีการตื่นตัวด้านผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นต่อประชาชนและสิ่งแวดล้อมใน จังหวัดน่านในอนาคต

5.2 อภิปรายผล

จากผลการวิจัยข้างต้นสามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

จากโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเหมืองหงสาลิกไนต์จะเริ่มแล้วเสร็จและเริ่มจำหน่ายไฟฟ้าให้แก่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ในปี 2558 (2015) ซึ่งเป็นปีที่ สปป.ลาว และไทยจะเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) โครงการสายส่งไฟฟ้า 500 กิโลโวลต์ ชายแดน(บริเวณจังหวัดน่าน)-ท่าวังผา ซึ่งเกิดขึ้นในนามของ "ความมั่นคงทางพลังงาน" ที่เชื่อมโยงโครงข่าย และนโยบายแต่ตั้งแต่ท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับภูมิภาค ที่เรียกกันว่า "ASEAN Power Grid" สอดรับกับนโยบาย "แหล่งพลังงานของภูมิภาคอาเซียน"(Battery of ASEAN) ของรัฐบาลลาวที่เน้นการส่งออก

พลังงานเพื่อจำหน่ายให้แก่ประเทศเพื่อนบ้าน ภายใต้โครงสร้างพื้นฐานในเขตอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub Region-GMS) ในขณะที่ปัจจุบันมีประชากรลาวเพียง ร้อยละ 70 ของครัวเรือนเท่านั้นที่เข้าถึงไฟฟ้า และร้อยละ 60 อยู่ในนครหลวงเวียงจันทน์ แต่ประชาชนจำนวนมากต้องแบกรับผลกระทบที่มากเกินไปจากการผลิตไฟฟ้า เช่น การต้องอพยพย้ายถิ่นฐานจากการสร้างเขื่อน ผลกระทบจากการสร้างเหมืองถ่านหิน ผลกระทบต่อวิถีชีวิตทางสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม สิ่งที่รัฐบาลลาวและชนชั้นนำของอาเซียนคาดหวังคือความมั่งคั่งของผู้ที่ได้เปรียบทางสังคมจากการเอาเปรียบคนตัวเล็กตัวน้อย เป็นความร่ำรวยที่ต้องแลกมาด้วยชีวิตของประชาชนอาเซียน ซึ่งจะเห็นได้ การโยกย้ายถิ่นฐานของ สปป.ลาวในเขตพื้นที่ที่จะมีการก่อสร้างโรงไฟฟ้า ก่อนที่โครงการจะเริ่มก่อสร้างการย้ายทั้ง 450 ครัวเรือน ทางบริษัท ไฟฟ้าหงสาฯ ได้ดำเนินการร่วมกับรัฐบาล สปป.ลาว ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด ถึงแม้ว่าประชาชนจะย้ายไปยังพื้นที่ใหม่ตามที่รัฐบาลกำหนด แต่ก็ยังมีประเด็นหลักสำคัญที่จะต้องดำเนินต่อ คือ 1) สร้างที่อยู่อาศัยใหม่ 2) สร้างอาชีพพร้อมกับการประกันรายได้ และ 3) โครงการต้องดูแลสังคมต่อเนื่องและใส่ใจเงินเพื่อดูแลสังคมสิ่งแวดล้อมประมาณ 2 ล้านเหรียญ/ปี ทำให้เขาต้องสูญเสียพื้นที่ทำกินของเขาเพื่อแลกกับประโยชน์ของรัฐ จากแนวคิดประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) ซึ่งเป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะ (Public Space) ด้วยขบวนการประชาชน ซึ่งขบวนการดังกล่าวนี้จะต้องมีกระบวนการในการสร้าง พัฒนาการ ดำเนินการ การสื่อสาร มีการปรับตัวต่อเป้าหมายและสิ่งแวดล้อมต่างๆ

จาก กรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านคูใต้ จังหวัดน่านมีความซับซ้อนอันเนื่องมาจาก "ตัวแสดง" (Actors) ที่เกี่ยวข้องนั้น มิได้เป็น "ตัวแสดง" (Actors) ภายในประเทศแต่เพียงอย่างเดียว แต่บทบาทและปฏิบัติการของตัวแสดงระหว่างประเทศ หรือตัวแสดงข้ามชาติ นั้นกลับเพิ่มสูงขึ้น ทั้งรัฐวิสาหกิจไทยที่ดำเนินกิจการในต่างประเทศ และบริษัทข้ามชาติซึ่งลงทุนข้ามพรมแดน อันส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์อย่างไร้พรมแดนเช่นกัน ทั้งในแง่กายภาพ เช่น ต้องได้รับอันตรายจากสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้น และจิตวิญญาณ คือ การสูญเสียพื้นที่ทำกินของเขาเองที่เป็นมรดกตกทอดจากปู่ย่า ตายาย ดังที่ ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร (2542: 64) กล่าวว่า ผู้เรียกร้องมีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวด้วยตัวเอง ไม่ใช่การเรียกร้องผ่านกลไกของรัฐ หรือกลไกทางการเมือง เนื่องจากการไม่เชื่อมั่นไม่ศรัทธาความเป็นตัวแทนของพรรคการเมือง และความจริงใจของรัฐ วัฒนธรรมต่อต้าน/ขัดขืน ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่พุ่งเป้าไปที่การเรียกร้องให้หน่วยงานของรัฐต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนที่มีผลกระทบต่อประชาชนหรือสังคมในวงกว้าง (Accountability) มิใช่ทำตามอำเภอใจหรือล่วงละเมิดอำนาจของตัวเอง เป็นการเคลื่อนไหวที่ต้องการจะออกช่องว่างได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้และยุทธวิธีของขบวนการทาง

สังคม สอดคล้องกับของประภาส ปันตกแต่ง(2541: 161)ที่กล่าวว่า ยุทธวิธีตามช่องทางระบบ การเมืองปกติ(Convention) ลักษณะสำคัญคือ เป็นวิธีการที่ไม่ต้องการความเอาใจจริงเอาใจความทุ่มเท สูง แต่สามารถดึงดูดผู้เข้าร่วมจำนวนมากได้ สามารถสะท้อนถึงนัยแห่งความคาดหวังของผู้เข้าร่วม แต่เกิดขึ้นจนมีลักษณะกลายเป็นวิธีการสถาบัน ซึ่งทำให้ขาดการทำลายต่อระบบปกติที่เป็นอยู่ ดังเช่น การเดินขบวน (Demonstration) และการนัดหยุดงาน (Strike) ซึ่งทั้งสองวิธีการนี้ได้ กลายเป็นการต่อรองเชิงสถาบันที่มีพิธีกรรมกฎเกณฑ์ที่ตายตัว และความคาดหวังที่ชัดเจน ระหว่าง ผู้ที่ทำลายและผู้ที่จะเผชิญหน้าด้วยวิธีการดังกล่าวนี้อาจผนวกด้วยวิธีการรูปแบบอื่นๆด้วย เช่นการ เดินขบวนเพื่อหาเสียงสนับสนุนจากชุมชนรอบข้าง สื่อมวลชน การปิดโรงงาน การยึดโรงงาน สถานที่ทำงาน ฯลฯ เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของ นฤมล ทับจุมพล ประภาส ปันตกแต่ง และสมชาย ปรีชาศิลป์กุล (2539: 69-90) จากบทความเรื่อง “ การเคลื่อนไหวของขบวนการ ประชาชนในชนบทกับการปราบปรามของรัฐ (ช่วงหลังเหตุ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516- ปัจจุบัน) ” งานเขียนชิ้นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการปราบปรามของรัฐต่อขบวนการ ประชาชน เพื่อพิจารณาถึงรูปแบบการปราบปรามของรัฐว่ามีลักษณะสำคัญอย่างไร มีพัฒนาการ ภายใต้อิทธิพลทางสังคมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร จากช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 ผลการศึกษาพบว่า ขบวนการสำคัญคือ ขบวนการชาวนา มีองค์การการ เคลื่อนไหว คือ สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ซึ่งมีบทบาทสำคัญ มีรูปแบบการจัดตั้งที่ รวมศูนย์พันธมิตรแนวร่วม เช่น ขบวนการนิสิตนักศึกษาและขบวนการกรรมกร มีฐานะของ ความเห็นอกเห็นใจความทุกข์ยากของชาวนา และอยากเห็นความยุติธรรม ความเป็นธรรมในสังคม เป็นขบวนการทางสังคมที่มีจุดมุ่งหมายในการเคลื่อนไหวเพื่อให้ได้มาซึ่งการกระจายผลประโยชน์ ทรัพยากรทางสังคม หรือบริการสาธารณะ (Public Goods) ในช่วงดังกล่าวพบว่า ผู้นำชาวนาที่ถูก สังหารในปี 2517 จำนวน 4 คน ปี 2518 ถูกสังหาร 20 ราย และในปี 2519 ถูกสังหาร 8 คน และจะ เห็นได้ว่าส่วนใหญ่ คือ ผู้นำชาวนาที่เป็นแกนนำภายใต้สมพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย

จากกรณีนี้จะเห็นได้ว่า การเคลื่อนไหวของกลุ่มขบวนการชาวนา มีลักษณะคล้ายการ เคลื่อนไหวทางการเมืองในการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าลิกไนต์ หงสา ประเทศลาว ของกลุ่ม ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ เช่น กลุ่มชาวบ้านจากตำบลสองแคว และ อำเภอชนแดน จังหวัดน่าน ที่ ได้แสดงการเคลื่อนไหวทางการเมือง คือ ได้ยื่นหนังสืออุทธรณ์ เดินขบวนต่อต้านเพื่อเรียกร้อง สิทธิอันชอบธรรมที่เขาสมควรจะได้รับเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วิเชียร บุราณรักษ์ (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน กรณีศึกษา กลุ่มอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี ผลการศึกษา พบว่า ปัจจัยที่นำไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง ภาคประชาชน กรณีศึกษา กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี เกิดจากปัจจัยด้านปัญหาเชิง

โครงสร้าง ได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากโครงการของรัฐ รวมทั้งการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นจากปัจจัยด้านบริบทส่งเสริมและเอื้ออำนวยซึ่งแบ่งเป็น 2 ด้าน คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ วัฒนธรรมชุมชนการระดมทรัพยากร ปัจจัยภายนอกได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง โครงสร้างโอกาสทางสังคม ฝ่ายต่อต้าน แนวทางการเคลื่อนไหว พบว่า มีการเคลื่อนไหวอย่างหลากหลาย เช่น กลยุทธ์การยึดพื้นที่ทางการเมือง กลยุทธ์ชุมชนนิยม/วัฒนธรรมชุมชน กลยุทธ์การต่อสู้ทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์ เพื่อใช้เป็นแนวทางการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนในสภาวะปัจจุบัน เป็นอีกหนึ่งในแนวทางการแสดงบทบาท ตามสิทธิพลเมืองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ดังนั้น ภาครัฐควรให้ความสำคัญในการเปิดพื้นที่สาธารณะให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนที่จะมีสัมพันธ์ ปะทะสังสรรค์ แทรกซึม ตลอดจนแย่งพื้นที่สาธารณะ ช่างชิง อำนาจผลประโยชน์ กับหน่วยทางสังคมภาคต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือทุน

กล่าวโดยรวมคือว่า ในสภาวะการณ์ดังกล่าว ภาคประชาสังคม ต้องออกมาเคลื่อนไหว ในประเด็นต่าง ๆ เพื่อผลักดันเพื่อให้เป็นประเด็นสาธารณะ โดยใช้ยุทธวิธีทั้งในการสร้างสถาบันทางสังคมอย่างเป็นทางการ ดังนั้น หากเราสามารถให้เศรษฐกิจได้เชื่อมโยงกันได้อย่างแนบแน่นแล้ว จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องผลักดันให้เกิดการยกระดับมาตรฐาน และกลไกการจัดการสิ่งแวดล้อมและสิทธิมนุษยชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดชุมชน ที่ว่า เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับสิทธิของชุมชนที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่า ซึ่งชุมชนมีวิถีชีวิต จารีตประเพณีสัมพันธ์กับทรัพยากรเหล่านี้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีการจัดการดูแลรักษา ใช้ประโยชน์ เพื่อประโยชน์ต่อชุมชนเองโดยยึดหลักความยั่งยืน ดังนั้น ประชาชนมีสิทธิในที่ดินทำกินของตนเองไม่ให้ใครมารุกล้ำโดยที่ไม่ได้รับการอนุญาตได้อันเป็นเรื่องความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ในระดับภูมิภาคไปพร้อมๆ กัน จากงานวิจัยจะเห็นได้ว่า ประชาชนในพื้นที่ที่ไม่ได้รับทราบข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับโครงการ ไม่ได้มีส่วนร่วมเกี่ยวกับโครงการนี้แต่อย่างใด จะเห็นได้ว่า สิทธิชุมชนในข้อนี้สำคัญมาก ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546 : 26) กล่าวว่า สิทธิชุมชน ในมุมมองสังคมไทยอาจมองว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นใหม่ แต่อย่างน้อยได้มีการปลูกฝังแนวความคิดเรื่องสิทธิชุมชนลงไปในประเทศไทยโดยผ่านกระบวนการศึกษานอกระบบ จนเป็นผลให้แนวความคิดเรื่องสิทธิชุมชนได้เข้าไปปรากฏในระบบการศึกษาไทย กระทั่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านหรือประชาชนใช้ในการต่อสู้หลายครั้ง ทั้งนี้ สิทธิชุมชนไม่ควรถูกไปยึดติดกับชุมชนที่มีความหมายเป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เท่านั้น เพราะในสังคมไทยมีสำนึกเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ ด้วย เช่น กรณีกลุ่มผู้พิการเรียกร้องรัฐบาลขอให้มีการสร้างบันไดเลื่อนซึ่งกลุ่มผู้พิการดังกล่าว ถึงแม้จะต่างคนต่างอยู่แต่เป็นประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้น เรื่องของชุมชนกับเรื่องอัตลักษณ์เป็นเรื่องเดียวกันซึ่งก็คือตัวเองมีผลประโยชน์ร่วมกับผู้อื่นอย่างไร หรือควรมีทรัพยากรของตัวเองร่วมกับคนอื่นอย่างไร สิ่งเหล่านี้คือความเป็นชุมชน

รวมถึงงานวิจัยของดวงฤทัย พันธุ์กาหลง(2549) ที่ได้ศึกษาเรื่อง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของผูู้ที่เกี่ยวข้องต่อโครงการพัฒนาเมืองเวียงแหง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษา พบว่า พัฒนาการในระยะแรกนั้น (ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2544) ชาวบ้านยังไม่ทราบข้อมูล เกี่ยวโครงการพัฒนาเมืองเวียงแหง การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของโครงการที่ไม่ชัดเจน ยังเป็นข้อมูลเพียงด้านเดียว เน้นประโยชน์ของโครงการ ระยะที่ 2 (ช่วงปลายปี 245-2548) เป็นช่วงที่เริ่มเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้น และมีการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ซึ่งขณะนี้กำลังดำเนินการศึกษาอยู่ ชาวบ้านมีโอกาสรับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับ โครงการมากขึ้น จากเครือข่ายต่างๆ มีการรวมตัวเพื่อเคลื่อนไหว อย่างไม่เป็นทางการของชาวบ้าน และเครือข่ายต่างๆที่ไม่เห็นด้วยต่อโครงการ ซึ่งมีวิธีการดำเนินงาน โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่ทางกลุ่มต้องการ

จากแนวคิดการเมืองภาคประชาชน จะเห็นได้ว่า จุดหมายของการเมืองภาคประชาชน การเมืองภาคประชาชนเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวในประชาสังคม โดยเทียบกับส่วนที่เป็นรัฐกับสังคม บนพื้นฐานระดับการแทรกตัวของรัฐเข้าไปในสังคมดังที่เป็นอยู่ และขีดความสามารถของประชาชนในการจัดการดูแลแก้ปัญหาของตนเองที่เป็นจริงเนื้อแท้ของการเมืองภาคประชาชน ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อจำกัดขอบเขตการใช้อำนาจของรัฐ ถ่วงดุลอำนาจรัฐด้วยประชาชนสังคมโดยไม่ยึดอำนาจ พร้อมกันนั้นก็ถ่วงดุลอำนาจของพลังตลาดหรือทุนซึ่งสังกัดประชาสังคมไปด้วย โดยช่วงชิงกับฝ่ายทุนเพื่อลดทอนและกำกับบทบาทของรัฐ ฉะนั้น การเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆ ในการเมืองภาคประชาชนจึงมีประเด็นเรียกร้องต่อสู้ที่หลากหลายมาก แนวทางการเคลื่อนไหวก็ไม่เห็นพ้องต้องกันเสียทีเดียวจุดร่วมที่มีอยู่คือประเด็นปัญหาเหล่านั้นล้วนเกิดจากระบบอำนาจรัฐรวมศูนย์ส่วนกลาง และความจำกัด ไม่พอเพียงของประชาธิปไตยแบบตัวแทนในเวทีรัฐสภามากกว่าความเป็นเอกภาพของการเมืองภาคประชาชนเอง

เมื่อหันมามองทิศทางการวางแผนพัฒนาพลังงานของประเทศไทย ที่มุ่งนำเข้าพลังงานจากประเทศเพื่อนบ้าน ประชาชนไทยในฐานะผู้บริโภคคงต้องได้ตรงต่อให้ถ่วงถ่วงถึงนโยบายรับซื้อไฟฟ้าที่อ้างว่าเป็นไปเพื่อสร้าง "ความมั่นคงทางพลังงาน" ภายในประเทศ เนื่องจากมีข้อสังเกตจากภาคประชาสังคมต่อการคาดการณ์ความต้องการพลังงานที่มากเกินไป และความถี่ไฟฟ้าจากกระบวนเผาไหม้ถ่านหินนั้นคือ "พลังงานสกปรก" ที่ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อมโลกด้านสภาพภูมิอากาศ ที่สังคมอารยะประเทศกำลังส่งเสริมให้ยุติการผลิตพลังงานชนิดนี้หากประเทศไทยไม่ปฏิบัติอย่างจริงจังจะเกี่ยวกับการบริหารจัดการพลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้มีความโปร่งใสดำเนินงานตามหลักธรรมาภิบาล และส่งเสริมการพัฒนาพลังงานหมุนเวียนไปพร้อมกับการดูแล

สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศน์ที่มีคุณภาพต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ ก็ไม่มีทางใดเลยที่ความมั่นคงทางพลังงานนั้น จะนำมาซึ่งความมั่นคงต่อชีวิตของประชาชน

การเกิดโครงการใหญ่ๆย่อมมีผลดีและผลเสีย เกิดผลกระทบต่อพื้นที่และผู้คนจำนวนมาก อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากพื้นที่นั้นตั้งอยู่ในชุมชนที่มีผู้คนอาศัยจำนวนมาก การได้มาของโครงการก็ ต้องมีคนที่ต้องเสียสละ และผู้เสียสละเป็นผู้มีเกียรติ ไฟฟ้ากลายเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อสังคมปัจจุบันไป เสียแล้ว คนที่ยังมีฐานะร่ำรวยเท่าใดก็จะทำให้มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการใช้ไฟฟ้ามากขึ้น บ้านเมืองที่ยิ่งเจริญมากเท่าใดก็ยิ่งใช้ไฟฟ้ามากขึ้นอีก เพราะความต้องการที่ไม่พอเพียงเราจึงต้องแสวงหามา ให้มากที่สุดเพื่อตอบสนองความต้องการ การที่จะได้มาจึงจำต้องแลกกับปัญหา และผลกระทบบ้าง บางอย่าง เพื่อสนองตอบสิ่งที่ต้องการมากกว่านั่นเอง

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะของผู้ให้สัมภาษณ์

1. ให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิต จัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่ได้รับผลกระทบเพื่อทราบข้อเท็จจริงและหาแนวทางแก้ไข
2. ให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตดำเนินการจัดระบบเพื่อชี้แจงและตอบข้อสงสัยของประชาชนที่มีข้อสงสัยและความวิตกกังวลในทุกด้าน เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องให้กับชาวบ้านในพื้นที่
3. ขอให้ทางการไฟฟ้าฝ่ายผลิตยุติการดำเนินการสำรวจแนวสายส่งไฟฟ้าแรงสูงและให้ทำความเข้าใจกับชาวบ้านก่อน และที่สำคัญแนวสายไฟฟ้า ต้องไม่กระทบหรือบดบังทัศนียภาพของจังหวัดน่าน
4. ให้ทางคณะกรรมการสิทธิฯ เข้าตรวจสอบกระบวนการทำงานว่าอยู่บนพื้นฐานการให้ความคุ้มครองเรื่องสิทธิมนุษยชนกับชาวจังหวัดน่านหรือไม่
5. ให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตเข้ามาชี้แจงข้อมูลต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน

5.3.2 ข้อเสนอแนะของผู้ศึกษา

1. ความสัมพันธ์ระหว่าง รัฐ กับ ประชาชน ควรมีความร่วมมือกัน โดยที่ยึดถือหลักแห่งอำนาจอธิปไตยของปวงชนเป็นเสมือน หัวใจของระบบการเมือง กล่าวคือ ประชาชนเท่านั้นที่เป็นเจ้าของอธิปไตยที่แท้จริง ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และเคารพในเสรีภาพของประชาชนซึ่งเป็นเป้าหมายของระบอบประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมือง โดยเฉพาะเสรีภาพในทรัพย์สิน ประชาชนมีเสรีภาพในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ได้มาโดยชอบด้วยกฎหมาย เสรีภาพในทรัพย์สินเป็นปัจจัยส่งเสริมก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

2. ก่อนที่จะมีการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อชุมชน โดยรวม รัฐควรจัดให้มีการให้ข้อมูลของการไฟฟ้าที่จะทำการก่อสร้างโรงไฟฟ้าในครั้งนี้ รวมถึงผลกระทบต่างๆ ที่ประชาชนจะได้รับ และรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่อย่างทั่วถึงเสียก่อนตามที่รัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้ เพื่อให้เป็นไปตามกฎหมายและไม่เกิดความขัดแย้งกับประชาชน ในพื้นที่ตามมา ทั้งนี้รัฐต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องมีการใช้หลักวิชาการในการวิเคราะห์เกี่ยวกับผลกระทบในด้านบวกและลบของโครงการต่างๆที่จะมีต่อสิ่งแวดล้อมในทุกๆด้าน ทั้งทางทรัพยากรธรรมชาติและทางเศรษฐกิจ สังคม เพื่อจะได้หาแนวทางการป้องกันผลกระทบที่จะเกิดขึ้นและพร้อมกับหามาตรการลดผลกระทบด้วย

3. การรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านต้องมีภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมทั้งภาครัฐใน ส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน นักพัฒนาเอกชน ชาวบ้านในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ สื่อสารมวลชน นักวิชาการในพื้นที่ นักวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสุขภาพ อนามัย และด้านสังคม รวมถึงกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อให้การรับฟังความคิดเห็นนั้นเปิด กว้าง และชาวบ้านกล้าที่จะพูดในมุมมองต่างๆมากขึ้น พร้อมกันนั้นก็จะเป็นการจัดการความเข้าใจ ตั้งแต่ต้น เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงตามมา ซึ่งการเปิดโอกาสให้ประชาชนเจ้าของพื้นที่ได้ เข้าร่วมแสดงความคิดเห็น เสนอแนะนั้นเป็นการกระทำเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและ ประเทศชาติ อันจะช่วยให้หลีกเลี่ยงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตของชุมชนและ ทรัพยากรธรรมชาติให้มากที่สุดหรือไม่มีเลยได้

4. รัฐบาลต้องทำการประสานประโยชน์ระหว่างประโยชน์ของภาครัฐ และประโยชน์ของ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศเป็นหลัก และประโยชน์ของประชาชนในพื้นที่ ให้ได้ก่อนที่จะเกิด ข้อตกลงในการทำโครงการใด ๆ โดยการประสานประโยชน์นั้น รัฐอาจจะต้องมีการต่อรองกับ ชาวบ้าน ให้ข้อมูลข้อเท็จจริงให้ชาวบ้านตัดสินใจ หากมีกลุ่มที่ไม่เห็นด้วย ต้องต่อรองผลประโยชน์ ให้ได้เสียก่อน

5. ในกรณีที่มีโครงการอื่น ๆ ของรัฐที่เป็นประโยชน์และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนิน โครงการ แต่เกิดความขัดแย้งหรือความไม่เข้าใจกันระหว่างรัฐกับชาวบ้าน สิ่งที่รัฐจะต้องทำ คือ ให้ ข้อมูลที่เป็นจริง ถึงผลประโยชน์และผลกระทบของ โครงการ ตอบคำถามประนีประนอมกับ ชาวบ้าน โดยใช้สื่อที่รัฐมิให้เกิดประโยชน์ เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ในส่วนการดำเนินงาน ของรัฐบาล หากรัฐบาลจะต้องดำเนินโครงการใด ๆ ที่จะไม่ให้ เกิดปัญหาตามมา รัฐบาลจะต้อง บริหารงานอย่างมีธรรมาภิบาล ภายใต้ว 6 หลัก ซึ่งประกอบด้วย

5.1 หลักนิติธรรม คือ การดำเนินโครงการใดๆของรัฐ รัฐจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายที่

เกี่ยวข้องอย่างเคร่งครัด เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาตามมาภายหลัง และไม่กระทบหรือส่งผลเสียหายแก่ฝ่ายใด

5.2 หลักคุณธรรม เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานของรัฐต้องมีความซื่อสัตย์สุจริตในการปฏิบัติงาน มีความอดทนต่อการรับฟังความคิดเห็นต่างของประชาชนในแต่ละกลุ่ม

5.3 หลักความโปร่งใส รัฐต้องมีการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริงให้กับประชาชน และพร้อมต่อการตอบคำถามและการตรวจสอบ

5.4 หลักการมีส่วนร่วม ประชาชนในพื้นที่ ที่มีโครงการของรัฐเข้าไปดำเนินการทุกกลุ่ม และทุกฝ่าย ต้องมีส่วนร่วมรับรู้และสามารถแสดงความคิดเห็นในประเด็นต่างๆ ได้ ไม่ผูกขาดการตัดสินใจไว้ที่ภาครัฐแต่เพียงผู้เดียว

5.5 หลักความรับผิดชอบ หากเกิดความผิดพลาด หรือโครงการของรัฐส่งผลทำให้ประชาชนเดือดร้อน รัฐจะต้องพร้อมที่จะรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และมีการแก้ไขเยียวยาที่เป็นรูปธรรม

5.6 หลักความคุ้มค่า การตัดสินใจทำโครงการต่างๆของรัฐจะต้องคำนึงถึงความคุ้มค่าต่อทั้งงบประมาณ และทรัพยากรต่างๆ ที่เสียไป เพื่อใช้งบประมาณและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดให้ได้ประโยชน์สูงสุดและเป็นการพัฒนาที่มีความยั่งยืน

5.3.3 ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1. ให้ผู้ที่ทำการศึกษาดำเนินการศึกษาในมุมมองบ้าง เช่นศึกษาชาวบ้านที่ไม่ออกมาประท้วง ว่าเพราะอะไร เช่นเค้าอาจพอใจในสิ่งภาครัฐตอบแทนให้หรือ ว่าชาวบ้านไม่พอใจ

2. การศึกษาครั้งต่อไปให้ศึกษาภาครัฐ ว่าเพราะอะไร หลายๆ สถานการณ์ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม รัฐมักตกเป็นจำเลยทางสังคมเสมอ ว่าเป็นตัวทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายวิถีชีวิตชาวบ้าน มีจุดอ่อนอะไรในการบริหารงานภาครัฐที่ทำให้รัฐไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนในมุมมองที่หลากหลายกันได้

3. การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาในด้านเดียว ควรศึกษาด้านอื่นในรายละเอียดเป็นด้าน ๆ ไป และระเบียบวิธีการศึกษาเป็นการศึกษาเฉพาะเฉพาะข้อมูลที่ได้จากเอกสาร และสัมภาษณ์เพียงแต่กลุ่มบุคคลที่กำหนดไว้ในระเบียบวิธีวิจัยเท่านั้น หากผู้ที่สนใจทำการศึกษาในหัวข้อเดียวกันหรือลักษณะเดียวกันนี้ ผู้วิจัยเสนอให้กำหนดระเบียบวิธีวิจัย โดยมุ่งเน้นศึกษาเพิ่มเติมความคิดเห็น เพื่อเป็นการต่อยอดงานของผู้วิจัยต่อไป